

Põhjarannik 13.04.2019

AJALUGU: Esimest laulupidu varjutas näljahäda

Sirle Sommer-Kalda

Kroonilised toimetulekuraskused kuulusid lahutamatult Eesti talurahva elu juurde. Pildil talunikud vilja peksmas.

FOTO: lisaku kihelkonna muuseum

Kodu-uurijate päeval kõlas muu hulgas ettekanne 19. sajandil Eestit tabanud näljahädadest, millest viimane langes esimese üldlalupeo ajale 1869. aastal, räsides eriti valusalt Jõhvi ja lisaku kihelkonda. Kuidas toidupuudusest üle saadi ja mida söödi?

Ajaloodoktor ja dokumentidel põhineva raamatu "Võitlus näljaga. 19. sajandi näljahädad Eesti külas" autor Kersti Lust rääkis, et 19. sajandi keskpaigani kuulusid kroonilised toimetulekuraskused lahutamatult Eesti talurahva elu juurde ning eriti teravaks läks toidupuudus kevadel ja suvel enne uue vilja lõikust.

Ajaloolane Kersti Lust rääkis, et kui 1869. aasta juunis sõitsid inimesed Tartusse, et pidada maha esimene üldlaulupidu, siis maikuus kogunesid põhjaeestlased Tallinna näljaste inimeste miitingule.

Laialdaselt ja kehtvalt

Näljahäda iseloomustab see, et toidu tarbimine langeb järsult, mille tagajärjel levib nälga laialdaselt ja kehtvalt. Toidupuudusest annavad tunnistust kõhnumine ja suremuse kasv. Surrakse nälga, aga peamiselt alatoitlusest põhjustatud haigustesse. Eesti tingimustes kaasnesid näljaga põhiliselt düsenteeria ja tüüfus.

Selleks, et saaks rääkida näljahädast, peab suremus ületama tavapärase taset kaks aastat järjest 25 protsenti või poole võrra vähemalt ühel aastal. "Inimlike kannatuste, rahvusvahelise võrdluspildi või ühiskonna arengu mõttes oli selline suremus suur. Rahvaarvu drastilist vähenemist see siiski tänu suurele sündimusele kaasa ei toonud – rahvaarv taastus mõne aastaga."

1807.-1808. aastal puudutas näljahäda Põhja- ja Lõuna-Eestit üsna võrreldaval määral: ka näljastel 1840ndatel tabasid raskused mõlemat. 1869 oli aga rängima demograafilise tagasilöögi aasta Põhja-Eestis 19. sajandil. Näiteks Jõhvi ja Iisaku kihelkonnas oli suremuse kasv 82 protsenti.

Kersti Lust rõhutas, et näljahäda oli kombinatsioon paljudest asjadest. Kindlasti ei saa näpuga näidata ainult ilma peale, ehkki see mängis oma rolli. Kõigi kolme näljahäda puhul oli ilmastik üllatavalt sarnane, meenutades just möödunud 2017. ja 2018. aastat: 2017 kevadel ja suvel oli lausvihm ning 2018 põud.

"Ikalduse põhjustab ilm, aga aastatel 2017-2018 meil ei olnud näljahäda ega isegi nälga. Järelikult mitte ilm ei tekitanud nälga, vaid ühiskonnas peituvad põhjused. Probleem oli madalas tootlikkuses. Teiseks viljakaubanduses – kui praegu ei ole siin vilja, siis see ostetakse sisse, sest meil on ostujõud. Aga tollal, kui inimesed vilja oma põllult ei saanud, ei olnud neil seda võimalik osta," rääkis Lust.

Ei läinud korda

Ajaloolase sõnul oli hoopis teisel tasemel ka ühiskonna lõimitus. Ta tõi näiteks aasta 1869, kui inimesed kogunesid juunis Tartusse, et pidada maha esimene üldlaulupidu.

"Meile räägitakse, milline eufooriline meeleolu valitses ja et eestlased olid ühtsed. Samal ajal maikuus kogunesid Põhja-Eesti inimesed Tallinna Toompeale näljaste inimeste miitingule. Jakobson [üks laulupeo korraldajatest Carl Robert Jakobson – toim.] ütles, et on ju nälga, ärgem tehkem pidu, aga see ei puudutanud Lõuna-Eestit."

Lust selgitas, et Lõuna-Eesti oli selleks hetkeks oma arengus Põhja-Eestist oma 20 aastat ees, mistõttu seal näljast peaaegu midagi ei teatud. "Kui räägime ühiskonna lõimitusest, siis kas Põhja-Eesti inimene läks Lõuna-Eesti inimesele korda? Kas seal

korraldati näiteks korjandusi? Kirikud tegid seda, aga see kõik oli väga tühine. Praegu on ühiskond lõimitud igas mõttes."

Näljahädasid soosisid ka ühiskonna toonased hoiakud. Järjest suuremat populaarsust võitis majandusliberalismi õpetusele tuginev arusaam, et turud reguleerivad ennast ise. Teine hoiak oli, et inimene on ise oma vaesuses süüdi ja valimatu aitamine teeb rohkem kurja kui head.

Lusti kinnitusel olid 19. sajandi näljahädad põhjustatud eelkõige sotsiaalmajanduslikest teguritest.

"Näljahädad ei tekkinud toidupuudusest, vaid eri ühiskonnakihtide erinevatest õigustest toidule. Nälg ohustas eesti talupoegi mõisnike kõrgete nõudmiste tõttu. Talupojad ei suutnud endale tagavarasid soetada, mistõttu iga väike tagasilöök ähvardas suure katastroofiga."

Näljaabi ei toiminud

Ikaldused puudutasid ennekõike talurahvast ja jätsid mõisad suuresti puutumata. "Raskete ilmastikutingimuste puhul oli küsimus vilja lõikamise ajas. Võis olla üks nädal kuiva ja sel ajal olid kõik mõisa põllul. Vilja saagikus oli mõisa põllul ka näljaaegadel suurem. Samuti sai mõis oma ressursidest hankida korralikku külvivilja."

Näljahäda korral andis mõis laenu. "Tasuta toiduabi jagas ta heal juhul lastele ja leskedele, aga tavapärane abi seisnes laenus ja sellega pidi peremees ära toitma nii teolised, kes käisid mõisas tööl, kui ka sulased, kes töötasid tema enda põllu peal. Vald jagas ka laenu, aga andis seda hea meelega peremeestele, sest need maksid tagasi. Samas ei tahtnud vald anda laenu vaestele, kellelt ei olnud mingit võimalust seda tagasi saada."

Abimehhanismid olid seega justkui olemas, aga need ei toiminud.

"Põhjus ei olnud ainult selles, et näljaabi anti hilinenult ja vastumeelselt, vaid ka norm oli niivõrd väike. Näljaabi fikseeritud määr ühe täiskasvanu kohta oli 400 grammi vilja, millega oli raske tööd tegevat inimest ära toita – talutöölise tööpäev kestis päikesetõusust päikeseloojanguni. Nii et kui küsida, kes siis kukkus läbi, kas üksikisik või ühiskond, siis ikka ühiskond. Kõik need asjad taandusid, kui ühiskond moderniseeriti ja kujundati ümber."

Napp toidulaud

Lust peatus pikemalt ka talurahva 19. sajandi toidulaul, tunnustades lisaku kihelkonna muuseumi peret, kes oli küpsetanud kohvipausiks vanaaegseid toite, näiteks pekitükkidega karaskit.

Mis siis iseloomustas üle-eelmise sajandi talurahva toidulauda?

"Raskused olid 19. sajandil kogu aeg ja toidulaud oli ka näljahädavälisel ajal väga kitsas ja napp. Üks asi, et toitu oli vähe, aga see oli ka väga ühetaoline. Kaks põhilist toiduteravilja, mida siis tunti, olid oder ja rukis. Nendest teraviljadest tehti suurem osa toite ja jooke: õlu, taar, kali, hapurokk. Ja põhiline leivakõrvane oli räim. Kaera kasvatati ka ja sellest tehti kaerakilet, aga kaer oli ennekõike hobuse söök. Peipsi kandis oli levinud veel tatar ja sellest tehti putru," jutustas Lust.

Köögiviljadest sai oma aiast naerist – näiteks porgand oli sel ajal ainult mõisas tuntud. Lisaks oad, herned ja kapsas. Piima oli vähe ja sellest tehti põhiliselt hapupiima. Valmistati ka võid, aga seda ei määritud leivale, vaid pandi pudrule silmaks.

Kartul ilmus Alutaguse maile juba 19. sajandi alguses, aga algul kasvas see aias ja saagid ei saanud suured olla. 1840. aastatel jõudis kartul siinkandis aiast põllule. Kartuli kasvatamine muutus massiliseks alles 19. sajandi teisel poolel, kui sellest sai viinavabrikute odav tooraine.

"Kartul pole kunagi olnud selline kultuur, mida oleks Euroopas rõõmuga vastu võetud. Vastuseis ei olnud ainult eestlastele omane – kartul oli tollal halva maitsega ja võrreldes viljaga oli suur miinus see, et teda oli keeruline säilitada."

Lust rääkis, et kui vilja- ja kartulisaak ikaldus, vaadati toiduotsingul ringi oma koduümbruses.

"Nälg tabas inimesi just sel perioodil, kui ka metsast midagi saada ei olnud, isegi mitte hapuoblikaid ega kasve. Mida siis soovitati? Näiteks islandi samblikku, kus on eriti palju C-vitamiini. Praegu on see ekstravagantne toit, mida pakutakse kalli raha eest, aga tollal oli see näljatoit."